
- Kitap Tanıtımı -

USÛLU'T-TEFSİR ve KAVÂİDUHU
(Tefsir Usulü ve Kaideleri)

eş-Şeyh Hâlid Abdu'r-Rahmân El-Akk, *Usûlu't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Daru'n-Nefâis Yayınları, 5. Baskı, 2007, Beyrut.

Zeynep Nermin AKSAKAL

Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Bilim Dalı Araştırma Görevlisi

zaksakal@erzincan.edu.tr

İslam'ın ilk asırlarından günümüze kadar Kur'an'ı anlama çabaları süregelen ve bu konuda bir usul oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte tefsirle alakalı olan her türlü konu ve yeni yaklaşım bu usul içerisinde yerini almış ve bir disiplin haline alan "Tefsir Usulü" ilminin kapsamı giderek artmıştır. Tefsir Usulü ilmini, ulaştığı bu içeriği ile ele alan yeni çalışmaların gerekliliği tartışılmazdır. Bu hususta, kapsamı ile modern dönemin önemli usul çalışmalarından olup Türkçeye tercümesi yapılmamış olan **Usûlu't-Tefsir ve Kavâiduhu** isimli eser önemlidir.

Usûlu't-Tefsir ve Kavâiduhu, Şam Genel Fetva İdaresi'nde müderrislik yapmış olan ve tefsir, fıkıh, hadis ilimleri sahalarında (kitabın bu baskısında belirtildiğine göre yirmi adet) eser vermiş olan Şeyh Hâlid Abdurrahmân el-Akk tarafından kaleme alınmıştır. Eserin ilk baskısı 1968 yılında yapılmıştır. 2007 yılında beşincisi baskısı yapılan eser, mukaddime ve altı bölüm olmak üzere 496 sayfadan oluşmaktadır.

Tefsir Usulü alanındaki konuları kapsayıcı bir şekilde ve sade bir dille ele alan kitabının **önsözünde** müellif bu çalışmayı İslam mekteplerindeki ihtiyacı gidermesi ve ilim öğrenmek isteyenlere, araştırmacılara kaynak olması için yazdığını belirtmektedir. Eserinin bu konulardaki başarısıyla müellif maksadına ulaşmış görünmektedir.

Kitabın mukaddimesinde, esere başlık olan "tefsir usulü"nü; Kur'an'daki şerî ahkâmın açıklanması, maslahatların bilinmesi ve Kur'an'ın esrarının istinbatı için bir yöntem olduğu belirtilir. Yine belirtildiğine göre

tefsir usulü, müfessir için Kur'an'ın haberlerindeki ibretleri bilmede, hüccet ve delillerin mertebelerini keşfetmede, Kur'an ibarelerini, manalarını ve sırlarını anlamada başvuracağı bir istihraç yoludur. Kur'an ayetlerinin delalet ettiği manaların yerine göre farklılaşması, bu ilmin gereğini ortaya koymaktadır. Burada, Kur'an'ın keşfedilmeyi bekleyen derin, sayısız ve sırlı manaları olduğu şeklindeki klasik tefsir yaklaşımının, modern dönemde eleştirildiği söylenmelidir. Kur'an hakkındaki bu anlayışın yerine her şeyi değil ama insanın din konusunda ihtiyaç duyduğu lafız ve manaları içeren, lafızları açık ve anlaşılır bir kelimeler anlayışı yerleşmeye başlamıştır ve metin kritiğini esas alan tefsir yaklaşımları da bu anlayış merkezlidir.

Kitabın "Tefsir Usulü ve Kaidelerine Giriş" isimli **birinci bölümünde** tefsir ilminin yeri ve önemi; tefsir usulünün tarifi, ortaya çıkışı, çeşitleri ve kısımları; tevil ve tefsir arasındaki fark; selef ve mütekellimine göre tevil; tevilin gelişmesi, şartları ve çeşitleri; müfessirin amacı gibi tefsir ilmine giriş konuları yeterli düzeyde işlenmektedir. Ancak bu kısımda son olarak ele alınan "Kur'an kıssalarını bilmenin önemi" konusunun neden "Kur'an ilimleri" ile ilgili bölümde değil de giriş bölümünde ele alındığı düşündürücüdür. Bu başlıkta anlatılanlara bakılırsa bunun sebebinin, Kur'an kıssalarındaki esas maksat ibret alınması iken, merakı gidermek gibi başka faydasız maksatlarla tefsir kitaplarının hak ve batıl ayrımı yapılmadan kıssalarla ilgili rivayetlerle dolup taşması¹ olduğu söylenebilir. Bu noktada müfessir tefsire girişmeden önce, Kur'an'da önemli bir hacmi olan kıssalardaki maksatları bilmeli ve onları aşmamalıdır.

Birinci bölümde belirtildiğine göre, tefsir usulü, sahih tefsir ile fasit tefsir arasını ayıran bir ölçü olduğu için, müfessiri kontrol altında tutan ve onu tefsirde hatadan engelleyen bir ilimdir (s. 31). Bu ilmin ortaya çıkışı, Araplar arasında fikrî, ilmî ve kültürel bir hareket başlatan Resûlullah dönemine dayandırılır. Bu hareketin içinde sahabe, Kur'an davetiyle birlikte kendileri için yeni olan üslup, tabir ve beyanlarla karşılaşmışlar ve bunların tefsirini Resûlullah'tan öğrenmişlerdir. Burada sahabeden bazılarının, "Yâ Resûlullah, Sen bize öyle bir Arap kelâmı getirdin ki, gerçekten Arap olduğumuz halde onu çıkaramıyoruz" sözüne² ve Muhammed (a.s)'in Kur'an'ı tefsirine örnekler verilmektedir (s. 32). Ne var ki ilk dönemde Resulullah'ın tefsire dair açıklamaları diğer beyanlarından "tefsir" ilmi adı altında ayrılmamıştır. Sonraki dönemde hadislerin derlenmesi ile Resulullah'ın ve çeşitli beldelerde -Mekke'de İbn Abbas, Kûfe'de İbn Mesud gibi- ilim halkası oluşturmuş sahabenin ayetleri tefsirleri ve tefsire dair söyledikleri de müstakil olarak toplanmaya başlanmıştır. Lakin sahabe döneminde, onlar hem Kur'an

¹ bkz. s. 67- 74.

² İfade, Kur'an'ın apaçık bir Arapça ile indirildiğini belirten ayetlerle (bk. 26/193-195) tenakuz içinde görüldüğünden, burada metni de verilecektir. Çalışmada ifadenin kaynağı belirtilmemiştir:

"يا رسول الله! إنك لتأتينا بالكلام من كلام العرب ما نعرفه ونحن العرب حقا! فقال "إن ربي علمني فتعلمت".

kendi dilleri olan Arapça ile indiği ve Allah'ın dilediği hususları da Hz. Muhammed açıkladığı için hem de ayetlerin iniş sebeplerine ve ortamına şahit oldukları için, Kur'an'ın tefsirinde kaideler koymaya gerek duymamışlardır (s. 33). Zira tefsirde usul ve kaideler, anlayışı kaymaktan engelleyen mizan- dır ve sahabenin vahye şahitliği buna gerek bırakmamıştır. Lakin tâbiûn dö- neminde, İslam fetihlerinden dolayı İslam'ı ve Arapçayı bilmeyen kesimlerin Müslüman olması ile oluşan şartlar, tefsir ve diğer şerî ilimlerin teşekkül etmesine sebep oldu. Bu ilimlerin usul ve kaidelerinin oluşması ise Emevîlerin son dönemleri ve Abbasilerin ilk dönemlerinde olmuştur (s. 34).

Diğer bir bahiste anlatıldığına göre Kur'an ilimleri tefsir, kıraat, Osman hattı, garib lafızlar, emsal, mecaz, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih, icâz, irab gibi çeşitli açılardan Kur'an'la ilgili olan bütün ilimlerdir. Tefsir ilmine gelince, Kur'an'ı anlamada, manalarını açıklamada, ahkâm ve hikmetini bil- mede başvurulmuş bir ilimdir ki Arapça (lûgat-nahiv-sarf), beyan ve meâni, fıkıh usulü, kıraat, Ahbâru'l-Arab, ilmu'l-âsâr (Peygamber'in tefsiri,³ saha- benin tefsiri, ümmetin icma ettiği tefsir⁴) ile akide ve tevhid ilimleri bu ilmin levazımıdır. Yine nuzûl sebepleri ve nâsih-mensûh da tefsirde ihtiyaç duyulan ilimlerdir. Kur'an indiği toplumun anladığı dilde bir hitaptır, ancak nüzul döneminde de muhatapların tefsire ihtiyaç gördükleri olmuş ve Resûlullah gereken izahı yapmıştır. Ne var ki sahabeden bize Kur'an'ın tefsir ve tevilini tamamiyle ulaştırmamıştır. Doğrusu onların, Kur'an'ın tamamının tefsirine ihtiyaçları da olmamıştır. Ancak bizlerin, Kur'an dili ile ilgili hususları öğren- meden bilmemiz mümkün olmadığı için, tefsir ilmine onlardan ziyade ihtiya- cımız vardır. Sonra, Kur'an tefsiri bazen veciz lafızları açmak ve manalarını keşfetmek; bazen belagat ve mana açısından daha uygun olan anlamı tercih etmek babından olur ki bu da müfred lafızlar, mürekkebe lafızlar, siyak ve sibak, zahir ve batın gibi tefsirle ilgili bazı genel kuralları bilmeyi gerektirir (s. 39- 45).

Kur'an'ı anlama konusunda iki önemli kavram olan "tefsir" ve "tevil" kelimeleri zamanla birbirinin yerine kullanılır olmuş ve bu bir anlam karga- şasına sebep olmuştur. Bu nedenle usulle ilgili çalışmalarda bu kavramların kullanılışı ile ilgili bahse yer vermek bir adet olmuştur. Bu çalışmada da bu iki kavramın farkı ile ilgili bahse göre tefsir, hakikat veya mecaz olarak lafzın anlamını açıklamakken tevil, kastedilen hakiki anlamın ortaya koyulmasıdır.

³ Hz. Aişe'den Ebû Ye'lâ kanalıyla gelen bir rivayete göre Resûlullah, Cibril'in öğrettiği sayılı ayetlerin tefsirini yapmıştır. Onun bu tefsirlerindeki hususların, Allah'ın bildirmesi olmadan bilinemeyecek olan gaybî ve mücmel meselelerle ilgili olduğu söylenmiştir. Bk. s. 44.

⁴ Cuma Suresinde bahsedilen namazın Cuma namazı olduğu; lafızlar bu manalar ile sınırlanamasa da Fatıha Suresi'nde gazaba uğramışlar ile Yahudilerin, sapıtılmışlar ile Hristiyanların kastedildiği; "salât" ile dua anlamından ayrı olarak namazın, zekât ile mali ibadetin kastedilmesi gibi tefsirler bu türdendir. Bk. s. 44.

Tefsirde murat edilen hakiki anlam değil lafzın muradını gösteren deliller ortaya koyulur.⁵ Kelimelerin Kur'an'daki kullanılışlarına uygun olan bu anlamları zamanla çeşitlenmiştir. Müteahhirûn arasında, tefsirin ibareden çıkarılan manaların açıklanması, tevilin ise işaret yoluyla çıkarılan manaların açıklanması olduğu meşhurdur. Bazı âlimlere göre ise tefsir rivayetle, tevil ise nefsin kendisinden hoşnut olduğu dirayetle alakalıdır. Çünkü tefsirde keşif ve beyan vardır ki Allah'ın muradının beyanı ancak Resûlullah ya da vahye tanık olan sahabeden varit olan bir bilgiye dayanmalıdır. Tevilde ise bir delille muhtemel manalardan birinin içtihaden tercihi vardır ki bu da mananın istinbatı için gerekli olan müfret lafızları, bunların Arap dilindeki delillerini, kullanımlarını ve Arap üsluplarını bilme gibi hususlara dayanır. Bazıları ise tefsir ve tevil kelimelerinin birbirinin müteradifi olduğunu ve tevilin sözün meali anlamında olduğu görüşündedir (s. 52- 53).

Kitabın **ikinci bölümünde** naklî ve aklî tefsirde tefsir kaideleri ele alınmıştır. Bu bölümün girişi, tefsirde genel yöntemlerle ilgilidir. Belirtildiğine göre icmâen tefsirde en güzel yol; müfessirin evvela Kur'an'ın kendisini talep etmesi, bir ayeti araştırırken o ayetle ilgili diğer ayetleri de değerlendirmesi, tefsirde Kur'an'ın şârihi olan sünnetten istifa etmesi, icabında Kur'an'ın nüzulüne şahit oldukları için sahabenin ve onların yetiştirdiği tâbiûnun görüşlerine başvurması, bu kaynakların yetersiz kaldığı yerde lügatlere bakmasıdır. Bunlardan hiçbirine müracaat edilemiyorsa tefsir, Resulullah'ın İbn Abbas'a bu konuda dua ettiği gibi, müfessirin anlayış gücüne kalmıştır. Müfessirin dikkat etmesi gereken metotlar ise şöyledir: Tefsirde uyumluluk olmalı, çelişkiye düşülmemelidir. Hakiki ve mecazi anlamlara dikkat edilmeli, manalar ve amaçlar arasındaki telife dikkat edilmelidir. Ayetler arasındaki tenasübe, ayetlerin iniş sebeplerine dikkat edilmeli, lafızlar dilsel (lûgat, nahiv, iştikak) açıdan tahkik edilmelidir. Müfessir kıvrak zekâlı ve uyanık olmalı, ayetlere anlam verirken tercih kurallarını bilmelidir. Müfessir için ilimde tebahhur (derine dalma) gereklidir. Müşkil hususları dilin kendi içinde, Kur'an içinde cevap arayarak çözmelidir. Bir kelimeyi farklı kullanışlarına, zıddına ve benzerlerine bakarak anlamaya çalışmak gibi (s. 79- 83).

Çalışmanın **ikinci bölümü**, giriş bölümünü müteakiben **iki fasıldan** oluşmaktadır. **İlk fasılda** naklî tefsir yöntemi; tarifi ve önemi, kaynağı (Kur'an ve kıraati, Sünnet ve sahabe tefsiridir), dereceleri (rivayet ve tedvin dönemi ki bu dönemler sırasıyla sahabe ve tâbiûn dönemlerine karşılık gelir), nebevî tefsir ve bu bağlamda Sünnet'in Kur'an'a karşı bağlayıcılığının sınırı (Sünnet Kur'an'a mutabık olmalı, amelî hususlarda olmalı gibi), şartları ve yöntemleri (nakil rivâyeten ve dirâyeten Sünnet'ten bir bilgi olmalı,

⁵ Örneğin "Şüphesiz Rabbin gözetlemededir" (89/14) ayetinin tefsiri, "gözetleme-mirsâd" ifadesinin "erasd" mastarından ve "rakabe- kontrol etme" anlamında gelmesidir.

Kur'an'ın farklı vecihleri olduğu için tefsirde rivayetlerin ihtilafı ve sebeplerinin hakikatinin idrakinde olunmalı gibi) konuları çerçevesinde işlenmiştir. Bu faslın diğer bahsinde de lügavî tefsir; Arap lügati ve tefsir, sahabenin lügat ve şiir yoluyla tefsirdeki yöntemi, Arap şiiri ve Cahiliye döneminden şiir rivayetleri ve bunların tefsirdeki etkileri, garîb lafızlar, lügat ve Kur'an için ifrâdî tefsir (tertibe önem vermeden sadece lügate bakılarak yapılan tefsir ifrâdidir), nahiv ve irabın önemi ve Kur'an'ın irab metodu (Kur'an'ın irab metodunu bilmek, müfred ve mürekkebe manayı bilmek, söz sanatlarını bilmek, lafzın farklı vecihlerini ve şaz lügatleri bilmek gibi ilimler gerektirir) başlıkları bağlamında ele alınmıştır. **İkinci fasılda** ise, aklî ve içtîhâdî tefsir; aklî tefsir ve ulemanın menfî görüşleri, içtîhâdî tefsirin sınırı, aklî tefsirin şartları ve usulü, işârî tefsirin şartları ve usulü, aklî tefsirde dikkat edilecek hususlar konuları etrafında işlenmiş, ayrıyeten farklı bahislerde aklî tefsir ve içtîhâdî tefsir; tanımları, kaynakları, şartları, yöntemleri, birbirleri ile alakaları ve ulemanın bu tefsirlerle ilgili ihtilaf ettiği hususlar gibi başlıklarla ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Diğer bahiste işârî tefsir konusu; yine bu tefsirin tanımı, çeşitleri (tasavvufî ve bilimsel), şartları ve ulemanın bu tefsire cevaz veren sözleri (bu tefsir, keyfî olarak değil de Kur'an'ın işaretini ile yapıldığından kimilerince caiz görülmüştür), işârî tefsirde bâtinî, sûfî, felsefî ve siyasî metotlarda kırılmalar gibi hususlarla anlatılmıştır. Tefsir çeşitlerinin güzel bir şekilde tasnif ve tahlile tabi tutularak tahkik edildiği ve çalışmanın hemen hemen üçte birini teşkil eden bölüm orijinal ve değerlidir.

Eserin **üçüncü bölümünde**, Kur'an lafzının delaletlerini beyanda tefsir kaideleri işlenmiştir. Bu konuda ele alınan mevzular; garib, muarreb (Arap-çalışmış) ve müterâdif lafızlar; fasıl ve vasıl (geçiş ve bağlantılar); îcaz ve itnâb/mübalâğa; istiâre ve teşbih; hakikat ve mecaz; kinâye ve ta'rîz; muhkem ve müteşâbih, nesh, neshin hikmetleri, şartları ve çeşitleri; Kur'an'ın i'câzı; hitap çeşitleri; sual ve cevap çeşitleri gibi hususlardır.

Dördüncü bölümde ise Kur'an'dan hüküm çıkarma metotları örneklerle incelenmiştir. Bu hususta Kur'an lafızları, manalarının açık (zâhir, nas, müfesser, muhkem) ve kapalı (hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih) olması bakımından ele alınmıştır. Yine bu bölümde, Kur'an lafızlarının mana ve hükümlere delalet etme yolları; nassın ibaresi, nassın işaretini, nassın delaleti, nassın mefhumu ve nassın iktizası başlıklarıyla açıklanmıştır.

Çalışmanın **beşinci bölümünde** de kapsam (şümül) bakımından Kur'an lafızları; âmm, hâs, mutlak ve mukayyed başlıkları altında anlatılmıştır.

Altıncı ve **son bölümde** ise Kur'an lafızlarının, rivâyet, kıraat, kitâbet, tedvîn ve tercümesi disiplinlerindeki tefsir kaideleri işlenmiştir.

Tefsir, Kur'an'ın manaları ile ilgilenen bir ilimdir ve bu hususta lafızları her yönüyle tanımanın önemi açıktır. Çalışmanın neredeyse yarısını teşkil eden son dört bölümün de Kur'an lafızlarını tanıma ve metotları açısından

tefsir ilmi ile meşgul olanlara örneklerle güzel bir yol gösterici olduğu söylenmelidir.

Müellif çalışmasında tefsir, Kur'an ilimleri,⁶ Kur'an'ın i'rabı, fıkıh ve usulü, hadis ve usulü, dil ve dil bilimleri ve diğer ilimlerin pek çok temel kaynağına müracaat etmiş ve bunları bibliyografyada bu başlıklar altında sıralayarak, araştırmacılara da istifade etme açısından derli toplu bir kaynakça sunmuştur.

DEĞERLENDİRME

Müellifin, ilim dünyasındaki bir ihtiyacı gidermesi ve ilim öğrenmek isteyenlere ve araştırmacılara tüm Tefsir Usulü konularını kapsayıcı bir kaynak olması için yazdığını ifade ettiği bu çalışma bu hususlarda düzenli, kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma olarak amacına ulaşmış gibi görünmektedir. Ayrıca müellifin açık ve sade üslubu, anadili Arapça olmayanların da kitaptan kolaylıkla istifade etmesine imkân sağlamaktadır. Bu özelliklerinden dolayı kitap, ülkemizde kimi ilahiyat fakültelerinde lisans ve lisansüstü tefsir derslerinde kaynak olarak kullanılmaktadır.

Çalışmanın klasik usul çalışmalarından farklı bir yönü, tefsire giriş konularından sonra usul konularına geçmeden önce, ilk dönemden itibaren modern döneme kadar oluşmuş tefsir yaklaşımlarının düzenli ve güzel bir tasnife tabi tutularak tahlil edilmesi ve değerlendirilmiş olmasıdır. Nitekim tefsir faaliyetlerinde, gerekli olan ilimlerden önce ne tür bir yaklaşıma sahip olunacağına bilinmesi, sonraki süreci etkileyecektir. Bu konuda mevcut yaklaşımlar, kırılma noktaları ve geçerlilik şartları işlenerek, araştırmacılara bir fikir verilmektedir.

Müellif çalışmasında ele aldığı konulardaki düşüncelerini temel kaynaklardan delillerle desteklemektedir. Ancak çalışmada dipnot verme konusundaki eksikler göze çarpmaktadır. Ayrıca çalışma, tefsir usulü ve kaideleri konularının, süregelen anlayış çerçevesinin dışına çıkılmadan ve bu anlayış kritik edilmeden sunulması yönüyle Tefsir Usulü'ne yeni bir bakış açısı kazandırmadığından, bu yönleriyle yapılmış eski çalışmalardan bir farklılığı haiz değildir.

⁶ Kur'an ilimleri sahasında en kapsayıcı ve temel kaynaklardan olan es-Suyutî'nin "el-Itkan fî Ülümi'l-Kur'an" ve Zerkeşî'nin "el-Burhân fî Ülümi'l-Kur'an" isimli çalışmalarına çokça müracaat edilmiştir.